

¹Зеркаль С. Руїна козацько-селянської України в 1648-1764-1802 роках (студія політично-адміністративних і соціально-економічних відносин в Україні в XVII-XVIII ст.). – Новий-Йорк: ЗДА, 1968. – С. 67.

²Томашівський С. Словацький висланник на Україні (1708-1709 рр.) // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1906. – Т. 23. – С. 336-338.

³Андрусяк М. Зв'язки Мазепи з Станиславом Лещинським та Карлом XII // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1933. – Т. 152. – С. 5.

⁴Костомаров М. Мазепа. – М.: Республіка, 1992. – 334 с.

⁵Мельник Л. Г. Наступ царату на державний суверенітет (XVIII ст.) // Розбудова держави. – 1998. – №1-2. – С. 93-97.

⁶Коструба Т. Гетьман Іван Скоропадський (1708-1722). – Львів: Хлібороський шлях, 1932. – Ч.3. – С. 13.

⁷Біднов В. Церковна Анафема на гетьмана Івана Мазепу // Мазепа. – Варшава, 1939. – Т. II, кн. 6. – С. 44.

⁸Мельник Л. Г. Наступ царату на державний суверенітет. – С. 95.

⁹Коструба Т. Гетьман Іван Скоропадський (1708-1722). – С. 15.

¹⁰Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. – К.: НАНУ Інститут історії України, 1998. – С. 60-61.

¹¹Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах / Під ред. Мельника Л. – К.: УЗМН, 1997. – С. 28-31.

¹²Зеркаль С. Руїна козацько-селянської України в 1648-1764-1802 роках. – С. 164-165.

¹³Грушевський О. По катастрофі 1708 р. Конфіскація земель у мазепинців // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1907. – Т.75. кн. 1. – С. 88.

¹⁴Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775. / Під ред. Сохань П. С., Смолій В. А., Апанович О. М. – К., 1998. – Т.1. – С. 44-45.

¹⁵Коструба Т. Гетьман Іван Скоропадський (1708-1722). – С. 25.

¹⁶Петрушевич А. Филипп Орликъ. Посльдній польській гетьманъ України. 1709-1742 г. – Львовъ: Типографія Стефана Гучковського, 1872. – С. 18.

¹⁷Пріцак О. Рід Скоропадських (історично-генеологічна студія). – Львів, 1938. – С. 7.

¹⁸Гуржій. О. Гетьман Іван Скоропадський. Родинні справи // Український історичний журнал. – 1999. – №1. – С. 98-104; № 2. – С. 144-145.

¹⁹Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна // Україна крізь віки: у 15-ти т. – К.: Альтернатива, 1999. – Т. 8. – С. 40.

²⁰Мельник Л. Г. Гетьман Іван Скоропадський // Пам'ять століть. – 1997. – № 4. – С. 55.

²¹Шерер Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або історія козаків-запорозьців, та козаків України, або Малоросії: Пер. з фр. В. В. Коптілов. – К.: Український письменник, 1994. – С. 15.

²²Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах. – С. 38-39.

²³Левин Д. Б. О неприкосновенности дипломатических представителей и их персонала. – М.: Юридическое издательство министерства юстиции СССР, 1946. – С. 50-51.

²⁴История дипломатии / Под. ред. В. Потемкина. – М.: ОГИЗ, 1941. – Т.1. – С. 269.

²⁵Грушевський М. По катастрофі. Розквартирування російських полків на Україні // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1907. – Т. 78, кн. 4. – С. 5-25; Диариуш или журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворе ясновельможного, его милости, пана И. Скоропадского, воискъ, всепресветлейшого его императорского величества,

запорозьских обох сторон Днепра гетмана оказий и церемоний, також и в канцелярии войсковоу отправляемых дел, начавшихся в 1722, и в том же году законченных Николаем Ханенком. – М.: В Университетской типографии, 1858. – С. 7.

²⁶Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах. – С. 40.

²⁷Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. – К.: НАНУ Інститут історії України, 1998. – С. 68-69.

²⁸Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах. – С. 45.

²⁹Зеркаль С. Руїна козацько-селянської України в 1648-1764-1802 роках. – С. 163-165.

*Галина Яценюк
(Черновці)*

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ УКРАИНСКОГО ЭМИГРАНТСКОГО РУКОВОДСТВА С ГЕТМАНСКИМ РУКОВОДСТВОМ ИВАНА СКОРОПАДСКОГО (1709-1720 рр.)

В статье на основе архивных источников и опубликованных работ сделано попытку проанализировать политические взаимоотношения между гетманом-эмигрантом Филиппом Орликом и гетманом Левобережной Украины Иваном Скоропадским.

Ключевые слова: гетман, Левобережье, эмиграция, казачество, “мазепинцы”.

*Galyna Yatseniuk
(Chernivtsi)*

THE MAIN FEATURES OF INTERRELATIONS BETWEEN UKRAINIAN EMIGRANTS' GOVERNMENT AND GOVERNMENT OF HETMAN SKOROPADSKYI (1709-1720)

In this article based on sources and published works was made an attempt to analyze the political relations between the hetman-immigrant Pylyp Orlyk and hetman of Left-bank Ukraine Ivan Skoropadskyi.

Keywords: Hetman, Left Bank, emigration, Cossacks, Mazepa's partners.

УДК 94 (477) „17/18”

*Ганна Скорейко
(Чернівці)*

“ЛЮДИНА ЗІ ЗБРОЄЮ” В АВСТРИЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ЕВОЛЮЦІЯ СПРИЙНЯТТЯ ВІЙНИ І АРМІЇ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ XIX ст.

У статті аналізуються уявлення про армію та війну в суспільному сприйнятті на західноукраїнських землях крізь призму зовнішньополітичних та внутрішніх факторів.

Ключові слова: війна, рекрутчина, національна гвардія, вояки, офіцери, армія, Головна руська рада, повстання, Юрій Федькович.

Запровадження військової повинності в усій Європі та й у Австрії певною мірою посилювало інтеграцію приєднаних народів у суспільно-політичне життя Габсбурзької монархії, військова служба своєрідним чином сприяла трансформації “спільноти підданих” у “спільноту громадян”. Армія мала стати тим соціальним інститутом, метою якого було творення нового індивіда “солдата-громадянина”, як стверджував Жан-Поль Берто. Військова повинність ставала ефективним соціальним перетворенням, що сприяло становленню європейської модерної держави. Перед всіма європейськими монархами стояло одне завдання – перетворити підданих у свідомих громадян імперії, здатних у будь-яку мить стати на захист ніби власної батьківщини. Військова служба в національній армії являлася ідеальним способом перекроювання старого феодального суспільства на єдиний імперський лад. Стандартизація державних обов’язків ідеально випробовувалася в армії нового зразка, сформованій з патріотів, а не найманців.

Для західноукраїнських земель ця проблема стала відразу після включення Галичини, а згодом Буковини до складу Австрійської імперії. Звична краю польська шляхетська система була відмінена, натомість прагматичний австрійський уряд вбачав у нових землях, окрім природних ресурсів, ще й людський, так необхідний для поповнення армії. Окремо слід підкреслити триєдину мету австрійського уряду: армія мінjala систему цінностей рекрутованих на службу вояків, для яких лояльність до держави, державних символів і державних інститутів була значно вищою, ніж корпоративні інтереси; армія пропонувала абсолютно нові форми військової підготовки, що, в свою чергу, піднімало самооцінку кожного вояка зокрема, і ефективність регулярної армії в цілому; армія давала можливість здійснювати постійний державний контроль за різними суспільними рекрутованими групами. Загальновідоме твердження австрійського імператора Йосифа II, що військова служба – чудовий тигель для виплавки корисних підданих.¹

Проблема сприйняття війни у західноукраїнському суспільстві, яке формувалося українцями-русинами, поляками, румунами, німцями, євреями та іншими менш чисельними народами у часи Австрійської імперії, залишається маловивченою. Традицією радянської історіографії було зауважувати більше на антивоєнних мотивах у діяльності та творчості видатних діячів культури та суспільного руху, зокрема Юрія Федьковича, В. Стефаніка, О. Маковея² та ін. Сьогодні ця ідея популярна серед представників гуманітарного спрямування, але все частіше вчені звертаються до особистісних та загальносуспільних тенденцій. Прикладом може служити праця І. Зимомрі.³ Значну увагу дослідники приділяли окремим епізодам участі українського народу у війнах Австрійської імперії, як, наприклад, Д. Адаменко, М. Лазарович, С. Попик, В. Запольський.⁴ М. Гуйванюк досліджує парамілітарий рух на західноукраїнських землях.⁵ Але в цілому

трансформація уявлення про патріотизм, “людину війни” та її місце у суспільстві вітчизняною наукою глибоко не вивчається.

Абсолютно нове звучання у європейській системі цінностей слово “війна” отримало з подачі французів: 20 квітня 1792 року в ході франко-австрійської війни яacobінці закликали народні маси на боротьбу проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції, і це мало просто вражаючі наслідки – народ вийшов зі зброєю в руках захищати вітчизну і революцію, а найпопулярнішим стало слово “патріот”. Декрет Законодавчих зборів від 11 липня 1792 року “Вітчизна в небезпеці!” зобов’язав все доросле придатне до служби чоловіче населення вступити до лав революційної армії.⁶ Це був перший унікальний, але як виявилось, абсолютно очікуваний і стійкий інструмент побудови нового суспільства, який швидко перейняли уряди в інших державах.

У австрійській традиції він був дещо вдосконалений співвідносно до поліетнічного і поліконфесійного складу населення і дав свої результати. Не тільки галицькі українці та поляки через армію набиралися “австрійськості”, але й консервативні місцеві євреї поступово втягувалися у загальноімперські проекти. Відомо, що раввини мусіли підтримувати громадські повинності на користь держави, у своїх проповідях наголошували на важливості виконувати обов’язок перед вітчизною, і навіть дозволити євреям, що відбували військову службу, у суботу носити зброю.⁷

Але несподіваним наслідком стало формування нового типу взаємовідносин громадянина і держави: якщо держава вимагає виконання обов’язку, то мусить і на себе брати певні зобов’язання. Якраз цього на початку XIX ст. не сталося, і наполеонівські війни стали великим випробуванням для стійкості австрійської військової конструкції: поляки проявили гідний поваги патріотизм, але у складі французької армії. У 1809 році Франко-Галицька армія по суті взяла під свій контроль Галичину, а місцеві українці із зачудуванням спостерігали за тим, як 3-тисячний російський корпус Голіцина зайняв частину краю і поступово витіснив поляків, відновлюючи австрійські символи влади.⁸ Звісно, що це була демонстрація військових можливостей російської армії, в першу чергу, перед Наполеоном, і Росія отримала частину Галичини – Тернопільський округ, Австрійська імперія мусіла змиритися з територіальними і політичними втратами.

Свою участь у війні проти Наполеона галицькі українці пов’язували із долею 9-го Галицького полку. Він був створений ще у 1725 році і рекрутувався з німців, а у 1802 році переведений у Галичину і його склад поповнювали рекрути із середовища українського селянства. Ця традиція зберігалася впродовж всієї історії полку, тому він вважався суто українським. У 1805 році частина полку брала участь в обороні Меммінгену, але програла битву французам і потрапила в полон, а інша частина брала участь у битві під Аустерліцем, де австрійці теж зазнали поразки. Впродовж 1806-1815 років

полк перекидали на різні фронти європейських баталій і тільки у 1812 році на короткий час він зупинявся біля Львова.⁹ Величезні втрати на чужих полях, під командуванням чужих офіцерів і за чужі інтереси, які подає суха статистика, імовірно не додавали патріотично-піднесених похвал українців щодо імператора та імперії. У всякому випадку не збереглося документів, які б це засвідчили.

Вже після Віденського конгресу сформувалася доволі збалансована система взаємовідносин під назвою “Європейський концерт”, яка, залишаючись формою гегемонії великих держав, вперше ефективно обмежила свободу дій держав (у тому числі і великих держав) на міжнародній арені, в першу чергу, описаний Томасом Гоббсом “природний стан війни всіх проти всіх”. Однією з основ Європейського концерту став принцип підтримання балансу сил, відповідальність за це покладалася на великі держави. Хоча анексії і контрибуції, як і раніше, були формами міжнародної практики, правителі великих держав вже не розглядали як реальну мету розчленування і ліквідацію якої-небудь великої держави, що належить до “клубу обраних”. Наприклад, поразки Росії в Кримській війні, Австрії – у війні 1866 р., Франції – в франко-прусській війні не привели до зникнення цих держав з політичної карти або навіть до їх виключення з клубу великих держав. Безперечно заслуга Європейського концерту полягала в тому, що в період існування цієї системи були сформульовані і прийняті всіма цивілізованими країнами нормативні акти про мирне вирішення міжнародних суперечок і про закони і звичаї війни.¹⁰

Австрійська імперія зайняла належне місце у цій найвпливовішій п’ятірці і поступово відновлювала свій вплив, в тому числі й через потужний фактор сили, що визначався чисельною регулярною армією. Проте у першій половині XIX ст. утримання багатотисячного війська лягало неймовірним тягарем на бюджет. Адже запропонована військова система передбачала не тільки державну монополію на військо, але й на фінансову систему, яка найчастіше не справлялася із викликами щодо постійного поглинання значних коштів на озброєння, обмундирування, харчування армії. Непомірні тягарі на економічно відсталих західноукраїнських землях викликали соціальні вибухи, які, в свою чергу, придушувалися за допомогою війська. Таким чином військові команди тут асоціювалися не з патріотизмом, чи священним обов’язком служіння своїй вітчизні, а з насильством, поборами, екзекуціями.

Нові уявлення про військову людину як захисника народу запропонував революційний 1848 рік. “Весна народів” стала блискучою сторінкою в історії формування політичної свідомості всіх народів, що замешкували західноукраїнські землі, але виявилось, що вони не були готовими до компромісу поміж собою задля перемоги над системою. Серед найгостріших суперечностей щодо політичних та культурних справ стала організація національних

гвардій. 26 квітня в Кракові спалахнуло стихійне повстання, викликане арештом групи польських іммігрантів на австрійському кордоні. Повсталі озброїли національну гвардію і почали сутички з урядовими загонами. Губернатор Стадіон віддав наказ про артилерійський обстріл міста і оточив Краків військами. Незабаром повстанці були змушені капітулювати. Національна гвардія і Національний комітет були розпущені, хоча за проектом конституції Австрійської імперії передбачалося введення демократичних свобод. Це викликало новий сплеск ліберального руху в Галичині. Центром революції стала польська Народна Рада у Львові, під керівництвом якої в містах і містечках провінції була створена ціла мережа революційних органів управління та відділення національної гвардії.

Лібералізація політичної системи призвела також до національного руху серед галицьких русинів. На чолі русинського руху стала уніатська церква. Була сформована перша русинська політична організація – Головна руська рада, яку очолив єпископ Григорій Яхимович. Вперше чітко були артикульовані основні потреби руського (українського) народу: автономна провінція, школа, мова, культура, церква. Серед нових суспільних явищ на хвилі революційного піднесення постала руська військова справа – при раді був сформований особливий полк стрільців за зразком національної гвардії. Більше того, тут використовувалася муштра, “муштрунок” мав бути “по руски”¹¹, а коли майже всі повітові ради вже сформували місцеві підрозділи гвардії, пропонувалося, щоб правила муштри були уніфіковані і витримувалися всіма гвардійцями.¹²

Принагідно слід зауважити, що велика вага при цьому надавалася патріотичному духу. У протоколі засідання Головної руської ради від 28 червня 1848 р. зафіксовано: “Внесено, аби ся гвардія народна, если ся має завести, заводила зь людей, котры ся переймили духомь рускимь” (тобто українським. – Г.С.).¹³ Це був перший досвід формування військових підрозділів у відносно мирних умовах.

Немаловажну роль відігравала історична мінувшина, яка підживлювала патріотичні прояви серед галицького люду. Наприклад, вже 2 липня 1848 р. Дрогобицька рада внесла пропозицію, щоб у газеті “Зоря галицька” було вміщено малюнки давньоруських воїнів та князів, зображення руських прапорів, що мало стати історичною та моральною основою для формувань національної гвардії.¹⁴ Патріотизм тут став домінуючою рисою, але він був спрямований проти поляків, а не проти зовнішніх ворогів. На одному із засідань зачитували антипольський жарт: “польска бедна глудна й хлудна, дже – скенты свою пиху – до цесаря – шо дасть ести, одее й загрее”.¹⁵

Імовірно, саме антипольське спрямування українського руху змушувало ініціаторів національної гвардії вдаватися до рефлексій давньоруської доби, яка давала добру поживу для патріотизму, а часи Галицько-Волинського королівства поставали як

основа утвердження ідеї самостійності руського (українського) народу і навіть визначали територіальний простір автономної провінції. Натомість у військових справах руських (українських) національних гвардій майже не спостерігається козацька тематика. Все ж у історичній пам’яті галичан утвердився архетип козака як частини польської спільноти: “...рицарство руское Козаки били хоронителями Польщі, а с нею і прочей Європи от ярма татарського і турецького”.¹⁶ Подібні патріотичні настрої панували у польських підрозділах національної гвардії, які підживлювали свій бойовий дух спогадами про славні часи перемог на чолі з королем Собеським.¹⁷ Але, як виявилось, принцип добровільності тут порушувався – часто до польської гвардії записували силоміць.¹⁸

Звернення до польського та українського патріотизму як необхідного, але делікатного у громадському інформаційному просторі інструменту, належить блискучому публіцисту о. Василеві Подолинському. У своєму “Слові перестороги”, звертаючись до поляків, він зауважував: “Край може бути могутнім тільки тоді, коли має у своїх кордонах якнайбільше мешканців, готових добровільно боронити їх в кожному випадку, а мешканці краю будуть готові добровільно, без примусу захищати край лише тоді, коли з втратою вітчизни вони втрачають і своє духовне та матеріальне буття. Тому наймогутнішим є той край, де мешканці, незважаючи на внутрішні перешкоди і заборони, наприклад, з боку своїх керівників, добровільно горнуть до оборони своєї вітчизни. А щоб народ надихати таким духом, треба конче зробити його вільним настільки, наскільки може бути вільною людина без шкоди для іншої, треба зробити його вільним тілом і душою та нагодувати його освітою”.¹⁹ Подолинський закликав до поміркованості та толерантності, яка мала забезпечити гармонію співіснування польського та українського народів, а не взаємного поборювання.

Отже, революція 1848 р. в Австрії, на відміну від Французької зразка 1792 року “розвела” патріотичні сили на антагоністичні позиції, а імперська армія виступала інститутутом насильства щодо революційних здобутків. Французька формула “патріот-революціонер-захисник” тут не мала шансів на існування.

Ще однією проблемою всього революційного суспільства Галичини 1848 року – і українського і польського – став австролялізм, який найяскравіше проявився в сприйнятті революційних подій у Італії. Замість підтримки справедливих вимог італійських держав, що підняли збройне повстання проти австрійського панування, галичани з тривогою стежили за воєнними діями австрійської армії фельдмаршала Радецького, що зрештою розгромив італійську національну гвардію.²⁰ Ганебне перемир’я викликало обурення італійської громадськості, але водночас повернення італійських володінь Австрії було сприйнято із значним піднесенням в середовищі галицьких революціонерів. Зокрема, по всій Гали-

чині було відправлено богослужіння за полеглих в Італії воїнів за участі членів Головної руської ради, уніатського і католицького духовенства, а Унівська повітова рада навіть призначила матеріальну допомогу вдовам “полеглих на полі слави в Італії”.²¹

Уже у вересні 1848 р. польсько-руські суперечності в Галичині почали набирати гостроти і від словесної перепалки подекуди переходили до бійок між українськими та польськими патріотами. У місцевих газетах Рада (польська) народова майже відкрито проводила підготовку громадської думки щодо польського виступу, і Головна руська рада мусіла приймати рішення щодо адекватної відповіді. Однак з’ясувалося, що власні підрозділи національної гвардії були все ще не структуровані, не мали дозволу використовувати зброю для самозахисту, не виробили єдиного правового поля щодо функціонування. Селяни з усіх куточків Галичини просили дозволити створення загонів самооборони, але руські (українські) лідери доволі байдуже сприймали ці прохання і основні свої надії покладали на урядові війська: “аби войско нас не опускало”.²² Події другої половини жовтня 1848 р. вже нагадували зведення з поля підготовки до війни: українсько-польські конфлікти перейшли із площини усних дебатів у площину прямих зіткнень.

Тим часом правно-державні відносини в Австрії не могли налагодитись через повстання угорців проти Австрії. 6 жовтня 1848 р. мало відійти з Відня урядове військо на Угорщину, щоби “здавити ребелію Мадярів”, але розлючений натовп повісив австрійського міністра оборони графа Лятура. Наслідком революційних подій у Відні стало проголошення надзвичайного стану.

Політична криза мала своїм наслідком барикадні бої у Львові: 1 листопада містом рознеслася новина: солдати-артилеристи поранили національного гвардійця. Виникли заворушення, під час яких урядові війська відкрили вогонь по натовпу на Галицькій площі у Львові. У відповідь польська гвардія стала “на барикади” і не допускала війська до середмістя. Центр міста зайняли робітники і ремісники, озброєні рушницями, сокирами, шаблями, навіть косами. Тоді командуючий австрійського війська Вільгельм Гаммерштайн наказав артилерії стати на Високому Замку і бомбардувати Львів. Як писав Іван Франко: “Бомбардування було страшним нещастям для Львова. Згоріла Ратуша разом з судовою регістратурою та частию бухгалтерії, далі театр, будинок головної школи... Страту в людах становила 55 осіб убитих і 75 ранених”.²³

Вже 2 листопада повстанці прийняли умови капітуляції: гвардія мала бути розпущена, відзнаки польських орлів зняті, барикади знесені, академічний легіон роззброєний. В краї було оголошено воєнний стан з метою нейтралізувати польські революційні спротиви.²⁴ На барикадах Львова тоді спільно бились, відстоюючи демократичні вимоги, і українці, і поляки, і євреї.²⁵

Однак Головна руська рада не тільки заявила про свою лояльність до австрійського уряду, але

підтримала відправлення руського (українського) корпусу в Угорщину і всі зусилля направила, щоб “піддержати на душі” закарпатських русинів в умовах придушення угорської революції: “щоби не вважали військо наше яко ворога свого, але вибавителя от тероризму оугорского”.²⁶

Батальйон руських (українських) гірських стрільців був створений для захисту краю на галицько-угорському пограниччі від можливого проникнення військових загонів повсталого Угорщини. Свого часу В. Щурат, досліджуючи обставини виникнення цього формування, виявив не тільки масове зголошення добровольців, але й визначив її остаточну чисельність – 1410 вояків.²⁷ Цікаво, що озброєння було надано військовим командуванням, а от одностороні забезпечили пожертвування українців і складок, у тому числі за участю представників єврейського населення. Тут використовувалися популярні в той час національні (синьо-жовті) кольори. Батальйон брав участь у національних маніфестаціях, зокрема під час святкування перших роковин скасування панщини у Львові 15 травня 1849 р.²⁸

Під час його презентації на засіданні Головної руської ради 8 червня 1849 р. прозвучало віршоване привітання А. Могильницького “Русин-вояк”, написане спеціально для його стрільців, де, до речі, вперше було звернуто увагу на звитяжні перемоги Б. Хмельницького під Корсунем, Жовтими Водами, Зборовом.

У Головної руської ради виникла ціла окрема стаття розходів, пов’язана з виготовленням прапорів для стрільців, створення батальйонного духового оркестру: “но аби си забезпечити, щоби песни народне гралися – абы мы славы свои за Царя зь другими не делили (...), що за рукою песнею воинь рускій тужит. За родиною”.²⁹

Спробу Головної руської ради домогтися дозволу на формування другого стрілецького батальйону зірвав намісник Галичини Голуховський, який переконав центральні органи влади у Відні в недопустимості збільшення корпусу, наснажуваного національними, по суті сепаратистськими ідеями, який мав би стати неначе збройною репрезентацією народу. Сформований же перший батальйон, вирушивши до Угорщини зі Львова 6 вересня 1849 р., зміг взяти участь лише у параді російського війська в м. Кошицях після придушення угорського повстання, а в січні 1850 р. його розформовано.³⁰

Дух і запал батальйону руських (українських) стрільців зразка 1849 р. надихав деяких українських лідерів до пошуку нових моделей воєнізованих організацій, але аж до 90-х рр. XIX ст. в українському суспільстві домінували пацифістські настрої.

Листопадові події 1848 року у Львові тільки на короткий час зблизили українців та поляків. Вже невдовзі суперечки відновилися і кожен народ в іншому вбачав свого ворога. Австрійський уряд скористався із цієї розірваності і, обіцяючи в майбутньому реформувати національні гвардії, звів цю тему спочатку в правове поле, а згодом про неї не прийнято було навіть говорити. Навпаки,

доводилося вирішувати проблему роззброєння населення, яке мало на руках чимало зброї, що ставало небезпечним для влади в умовах політичної та соціальної нестабільності. На західноукраїнських землях це проявилось у воєнізованих загонах польських революціонерів та українських опришків.

Особливо гостро це проявилось в Карпатах, де гуцули традиційно носили зброю не тільки для самозахисту та полювання, але й для відстоювання своїх споконвічних прав на землю і пасовища. Восени 1848 р. тут вибухнуло повстання під проводом Лук’яна Кобилиці. Увівши війська у неспокійні села Буковини, уряд розпорядився використати сприятливу ситуацію для вилучення зброї у місцевого населення, що робило його безборонним проти сваволі і безчинства дідичів та орендарів. Але державна машина вже запрацювала на повну – людина зі зброєю могла бути тільки на службі у цесаря.

Таким чином австрійський уряд абсолютно в душі часу крок за кроком послідовно здійснював політику захисту держави та благополуччя її “головних клієнтів” від локальних рухів³¹ – чи то національного, чи політичного, чи соціального характеру, повністю монополізуючи військову справу. Після розправи з усіма революційними рухами державна машина запрацювала в напрямку відновлення прямого правління, а, отже, імперська армія стала не стільки фактором військової загрози сусідам, скільки запорукою стабільності всередині країни.

Це значною мірою визначило ставлення суспільства до вояцтва. Природно, що особливою пошаною користувалися офіцери. Можливість зробити військову кар’єру в австрійській армії стала доступна для всіх етносів, що входили до імперії. Перепорою вже не могла стати ні етнічність, ні конфесійність, ні соціальне походження. Залишався тільки єдиний ценз – освіта. Тому західноукраїнське суспільство розділилося в сприйнятті “людини зі зброєю”. Українське, польське та румунське селянство залишалося в своїй масі неосвіченим, а, отже, могло поповнювати військо тільки в результаті рекрутських наборів, в першу чергу рядовий склад піхоти, життя якої вважалося найважчим у армії. Представники інтелігенції та міщанства вважали за успіх зробити офіцерську кар’єру, але мусіли мати міцний матеріальний тил, бо платня у армії була не надто високою. Тому переважна більшість офіцерського складу, особливо вищого ешелону, була представлена вихідцями із давніх австрійських дворянських родин. Слід зауважити, що австрійська військова адміністрація ревню стояла на сторожі честі та гідності своїх офіцерів, незалежно від їх походження. Більше того, вважалося недостойним не тільки для офіцерів, але й для солдатів живити образи національних, чи релігійних почуттів.³²

Яскраві замальовки буднів армійського офіцера та австрійської армії 1852-1859 років залишилися у листуванні, літературних творах та записках Юрія Федьковича. Як відомо, батько доклав всіх зусиль, щоб 18-річний юнак, який так і не визначився у

житті, отримав кадетство. Уявлення про військо у молодого хлопця були доволі схематичні. Як писав його біограф Осип Маковей: “Він міг знати тільки се, що мусить служити цілих вісім років у службі такій, де ще карали буками, або пускали засудженого “улицю” з голими плечима, по котрих два ряди вояків били прутами, і де старші при всякій нагоді носили при собі тростинки та палиці. Свідомість сього не могла дуже заохочувати його до військової служби”.³³ Отже, армія і військова справа в очах молодого покоління 50-х рр. XIX ст. не була вельми привабливою.

Неодмінною умовою для кадетства була освіченість, яку слід було підтвердити на іспиті, а найбільшим випробуванням стала муштра. Як писав Федькович у своїх оповіданнях, простіше проходили її ті вояки, які хоч трохи розуміли німецькі команди. Але переважна більшість рядового складу не була освіченою, тому велику роль відіграла взаємопідтримка земляків, що розуміли німецьку мову.³⁴

Полки формувалися за територіальним принципом, а, отже, деякий час служба проходила на батьківщині, зокрема у Чернівцях. Але невдовзі 41 буковинський полк відправили до Банату, потім до Арделу. Такі передислокації значно розширювали уявлення вояків про свою державу. Вони спостерігали різні господарські моделі, різний рівень розвитку Галичини, Буковини, сербських, семигородських земель. До речі, використання підрозділу для каральних цілей “за бунт” волоських селян, які не хотіли платити податки, Федькович не вважає драматичною сторінкою своєї біографії. Навпаки, стверджує, що це значною мірою розважало вояків, було волею, відпочинком “позаяк того уже у війську й воля”.³⁵

Ще однією стороною військової служби була освіта, яку здобували всі бажаючі через спілкування, читання книг, знайомство з різноманітними цікавими людьми. Для українського селянина такий спосіб самоосвіти був чи не єдиний з усіх можливих. Отже, військова справа стала, хай вимушеною, але звичною для солдата та офіцера участю у вирішенні державних справ. Чи у себе на батьківщині, чи в чужих краях імперії “людина зі зброєю” користувалася повагою і мала особливий статус. Це, в свою чергу, підвищувало самооцінку вояків, які по завершенню служби зберігали позитивні враження і користувалися повагою у суспільстві. Яскраву замальовку про такого галицького ветерана Івону Мегегу зустрічаємо у записках Карла Еміля Францо: “Цього пана Цісаря я особисто не знаю... Але на золотій медалі, яку він мені надіслав, і яку я ношу отут на грудях, він виглядає ще краще... Я ще раз поїду до Відня (...), піду у золотий дім, де мешкає пан цісар (...), і увійду до кімнати, де сидить цісар. (...) мовлю до нього “Я твій старий Івона, якому ти надіслав медаль, бо він прикрив твої скарбниці своїм тілом, коли ці прокляті гусари, ці цигани, ці бунтівники з Галичини вогнем проклали собі шлях до Угорщини, і який сьогодні, хоч вже й

старий товстун, кожної миті готовий віддати своє життя за тебе і твій дім”.³⁶

Роздуми старого ветерана при доволі велелюдному зібранні, сприйняті з повагою, дають підстави стверджувати, що австрійський уряд, здійснюючи політику взаємодії з населенням без видимої національної чи конфесійної преференції, отримував бажану загальну підтримку в середовищі в першу чергу колишніх вояків, а через них – і серед широких народних мас. Образ ворога тут зафіксувався на основі старих кривд, завданих поляками, а верховним гарантом спокою залишався цісар.

Однак остаточну модель австрійська армія отримала тільки після поразки в австро-пруській війні 1866 р., де було поховано міф про всемогутність імперії, що прагнула зібрати всі німецькі землі довкола себе. Після цього у Європі повторювали, що разом із скорострільною зброєю австрійців переміг прусський вчитель.³⁷ Справді, досвід Пруссії показав, що неосвіченість у армії стала надзвичайно рідкісним явищем, рекрутська повинність стосувалася абсолютно всіх верств населення, що мало своїм наслідком абсолютно новий тип армії – дисциплінованої, але разом з тим із високим рівнем усвідомлення вояками свого обов’язку і службових обов’язків.

Це підштовхнуло Австрійську імперію до цілого ряду кардинальних змін внутрішнього облаштування імперії, в першу чергу запровадження Конституції із гарантуванням всім народам вільного національного розвитку та економічного процвітання. В справі комплектування армії держава перейшла до загальної військової повинності, що стало відповіддю на виклики часу. Зберігаючи територіальний принцип формування військового складу, австрійський уряд забезпечував стійку етнічну структуру полків. Таким чином, полки повторювали етнічний склад своїх країв. Наприклад, у 9-му, 10-му, 15-му, 40-му, 45-му, 58-му Галицьких полках та 24-му Галицько-Буковинському служили русини та поляки, в 41- Буковинському – русини, румуни і німці.³⁸ Саме австрійська армія другої половини XIX ст. стала, з одного боку, плавильним котлом, де остаточно формувалася австрійський патріотизм представників всіх народів імперії, що базувався на усвідомленні причетності до найвпливовішого державного інституту в імперії. З другого боку, саме тут здобували необхідний бойовий досвід і підготовку лідери національно-визвольних рухів кінця XIX – початку XX ст. Загальне піднесення мілітарних настроїв у Австрійській імперії кінця XIX ст., очікування великої війни в Європі як способу вибороти власні держави – все це неодмінно призвело до третьої після наполеонівської доби і “весни народів” хвилі національно орієнтованих військових формувань, які знайшли своє втілення в парамілітарних гуртках та товариствах. “Людина зі зброєю” вже сприймалася не тільки як солдат цісаря, та захисник імперії, але й потенційний солдат своєї нації. В той же час популярності набирала антивоєнна течія в суспільних рухах.

Зародившись ще у XVIII ст. у середовищі інтелектуалів, ідеї пацифізму стали популярними у другій половині XIX ст. в культурних колах. А вже у прокламації Е. Арно на міжнародному конгресі миру, що відбувся в 1902 р., з'явився заклик до мирного розв'язання будь-яких міжнародних конфліктів. У європейській пресі все популярнішим ставало обговорення концепції пацифізму як доктрини, що відмовляється від війни і всякої форми насильницького дії як способу вирішення конфлікту, особливо при міжнародних справах.³⁹ Частина західноукраїнського суспільства перебувала під впливом цих пацифістських настроїв, але вже початок XX століття показав різочі розбіжності між прихильниками і противниками війни. Як відомо, Перша світова війна не залишила вибору нікому.

¹ Петровский-Штерн Й. Николай I и еврейская рекрутчина: новые контексты / Й. Петровский-Штерн // Русский сборник: Исследования по истории России. – М., 2009. – Т. VII. – С. 208

² Погребенник Ф. Осип Маковей: Критико-біографічний нарис. – К.: Вид-во худ. літ., 1960. – 133 с.

³ Зимомря І. Австрійська література: моделі рецепції тексту. – Дрогобич – Тернопіль, 2009. – 216 с.

⁴ Лазарович М. Українські січові стрільці. Національно-політична та культурно-просвітницька діяльність / В. Лазарович. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 180 с.; Попик С. Українці у Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Попик. – Київ-Чернівці, 1999. – 236 с.; Адаменко Д. Украинцы в Австро-Венгерской армии. //; Расевич В. Меморандум від липня 1915 р. до австрійського уряду про необхідність уживання національної назви "українці" // Україна в минулому / НАН України, Ін-т укр. археографії, Львів. від-ня. Вип. 5: 36. з нагоди 75-літнього ювілею І. Л. Бутича. – Київ – Львів, 1994. – С. 172-180.

⁵ Гуїванюк М. Р. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900-1914 рр.). – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – 254 с.

⁶ Соколов Б. В. Войны эпохи Великой Французской революции (1792-1815 годы) // <http://www.bibliotekar.ru/encW/100/66.htm>

⁷ Петровский-Штерн Й. Николай I и еврейская рекрутчина: новые контексты / Й. Петровский-Штерн // Русский сборник: Исследования по истории России. – М., 2009. – Т. VII. – С. 208

⁸ Вандаль А. Наполеон и Александр I. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – Т. IV. – С. 239.

⁹ Кобилецький І. До участі галицьких українців у наполеонівських війнах // ЗНТШ. – 1902. – Кн. I. – Т. XIV.

¹⁰ Земляной С. Что такое европейский концерт // <http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=67&tek=6017&issue=171>

¹¹ Головна Руська рада: Протоколи засідань і книга кореспонденцій / за ред. О. Турія. – Львів, 2002. – С. 55.

¹² Головна Руська рада: Протоколи засідань і книга кореспонденцій / за ред. О. Турія. – Львів, 2002. – С. 49.

¹³ Головна Руська рада: Протоколи засідань і книга кореспонденцій / за ред. О. Турія. – Львів, 2002. – С. 41.

¹⁴ Там само. – С. 45.

¹⁵ Там само. – С. 43.

¹⁶ Заярнюк А. Ідіоми емансипації: «Визвольні» проекти і галицьке село в середині XIX ст.. – К.: Критика, 2007. – С. 83.

¹⁷ Там само. – С. 75.

¹⁸ Там само. – С. 51.

¹⁹ Подолинський В. Слово перестороги / Переклад з польської Ф. І. Стебля // <http://litopys.org.ua/perestor/sloworus.htm>

²⁰ Энгельс Ф. Как Австрия держит в своих руках Италию // http://www.k2x2.info/filosofija/sobranie_sochinenii_tom_13/p11.php

²¹ Головна Руська рада: Протоколи засідань і книга кореспонденцій / за ред. О. Турія. – Львів, 2002. – С. 61.

²² Там само. – С. 62.

²³ Франко І. Задушні дні у Львові // Збір. Творів.: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 41. – С. 534.

²⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848-1914. – Львів, 1926. – С. 44-46.

²⁵ Історія Львова в документах і матеріалах – Київ: Наукова думка, 1986. – с. 114-115.

²⁶ Головна Руська рада: Протоколи засідань і книга кореспонденцій / за ред. О. Турія. – Львів, 2002. – С. 85.

²⁷ Щурат В. Галицько-українські стрільці 1849 р. // Свобода. – 1915. – 25 черв.

²⁸ Стеблій Ф. Василь Щурат – дослідник минулого Галичини // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006-2007. – Вип. 15. – С. 735.

²⁹ Головна руська рада... – С. 128.

³⁰ Стеблій Ф. Василь Щурат – дослідник минулого Галичини // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006-2007. – Вип. 15. – С. 736.

³¹ Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства (1990-1992 гг.). – М.: Территория будущего, 2009. – С. 175.

³² Петровский-Штерн Й. Николай I и еврейская рекрутчина: новые контексты / Й. Петровский-Штерн // Русский сборник: Исследования по истории России. – М., 2009. – Т. VII. – С. 210.

³³ Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – С. 81

³⁴ Там само. – С. 84.

³⁵ Там само. – С. 85.

³⁶ Францоз К. Е. Українська: Культурологічні нариси / Пер. З нім. П. Рихла. – Чернівці: Книги XXI, 2010. – С. 51.

³⁷ Анненков М. Н. Война 1870 года. Записки и впечатления руського офіцера. – Спб., 1971. – С. 38.

³⁸ Прищепа С. В. Вооруженные силы Австро-Венгерской империи. Ч. 2 // Сержант. – 2001. – № 3. – С. 11.

³⁹ Пацифизм в истории. Идеи и движения мира. – М.: ИВИ РАН, 1998. – С. 114-115.

*Анна Скорейко
(Черновці)*

“ЧЕЛОВЕК С ОРУЖИЕМ” В АВСТРИЙСКОЙ ИМПЕРИИ: ЭВОЛЮЦИЯ ВОСПРИЯТИЯ ВОЙНЫ И АРМИИ В ЗАПАДНОУКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ XIX В.

В статье анализируются представления об армии и войне в общественном восприятии на западноукраинских землях сквозь призму внешне-политических и внутренних факторов.

Ключевые слова: война, рекрутчина, национальная гвардия, вояки, офицеры, Главная русская рада, восстание, Юрий Федькович.